

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

А. В. Калініна

**ЗЛОЧИННІСТЬ ІНОЗЕМЦІВ
ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА
В УКРАЇНІ:
КРИМІНОЛОГІЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА І СТРАТЕГІЯ
ЗАПОБІГАННЯ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

УДК 343.91-054.6 (477)

К17

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
(протокол № 5 від 24 травня 2019 р.)*

Рецензенти:

Ю. В. Орлов – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

С. В. Албул – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативного-розшукової діяльності факультету № 1 Одеського державного університету внутрішніх справ

Науковий редактор

В. В. Голіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Калініна А. В.

К17 Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія / А. В. Калініна ; [наук. ред. В. В. Голіна]. – Харків : Право, 2019. – 304 с.

ISBN 978-966-937-827-9

Монографію присвячено поглибленому кримінологічному аналізу і розробці ефективних заходів запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні. На основі офіційних статистичних даних та результатів емпіричного дослідження надано характеристику її рівня, структури, топографії, географії, латентності, динаміки та ін. Визначено головні соціально-демографічні, кримінально-правові та фізичні ознаки особи злочинця-іноземця / апатрида. Проаналізовано зв'язок між національністю злочинця та видом вчинюваного ним злочину. Визначено, що міждержавна міграція є фоном для злочинності явищем. Проаналізовано детермінанти такої злочинності, висвітлено головні аспекти загальносоціального і спеціально-кримінологічного запобігання їй.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних закладів вищої освіти і факультетів, працівників правоохоронних органів, а також широкого кола читачів.

The monograph is devoted to the criminological analysis of the foreigners' and stateless persons' crime and to the development on this base the measures of its prevention. It is stressed, that foreigners' and stateless persons' crime is one of the real and potential security threats of the processes of international migration. The quantitative and qualitative indexes of this type of crime have been examined. The personality of foreigner and stateless person, who commits crime in Ukraine, has been characterized according to basic socio-demographic, criminal, physiological, moral and psychological features. The peculiarities of determination of this crime are highlighted and the typical victim's criminological "portrait" has been described. Concluded, that the social general measures of prevention of this crime based on symbiosis of migration and criminological politics. The foreigners' and stateless persons' crime reduction strategy in Ukraine had been proposed.

УДК 343.91-054.6 (477)

© Калініна А. В., 2019

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2019

ISBN 978-966-937-827-9

Перелік умовних позначень

ГПУ	– Генеральна прокуратура України;
ДІАЗ МВС України	– Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;
ДМС України	– Державна міграційна служба України;
ДОП	– дільничний офіцер поліції;
ДПС України	– Державна прикордонна служба України;
ДСА України	– Державна судова адміністрація України;
ЄС	– Європейський Союз;
ЗУ	– закони України;
ЗМІ	– засоби масової інформації;
КК України	– Кримінальний кодекс України;
КМУ	– Кабінет Міністрів України;
КНР	– Китайська Народна Республіка;
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України;
МОМ	– Міжнародна організація з міграції;
ОДВ	– органи державної влади;
ОСД	– органи місцевого самоврядування;
ООН	– Організація Об'єднаних Націй;
ПТШ	– пункт тимчасового перебування іноземців;
Рекомендація	– Рекомендація № R (96) 8 Комітету міністрів Ради Європи від 5 вересня 1996 р.;
СБ України	– Служба безпеки України;
СНД	– Співдружність Незалежних Держав;
Соціалістична Республіка	
В'єтнам	– СРВ;
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік;
Стратегія	– Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, затверджена постановою кабінету Міністрів України № 482-р від 12 липня 2017 р.;
РФ	– Російська Федерація;
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина.

ПЕРЕДМОВА

Вихід монографії Аліни Владиславівни Калініної, кандидата юридичних наук, наукового співробітника Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання» є помітним науковим і практично значущим явищем. Вперше в Україні, ґрунтовно, на монографічному рівні, після успішного захисту кандидатської дисертації «Запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні» (2018 р.) всебічно розглянута, на перший погляд, другорядна, у порівнянні з іншими гострими питаннями в Україні, проблема злочинності іноземців і апатридів. Але це лише на перший погляд. Спростовуючи таке враження, авторка зазначає, що, хоча частка злочинів, учинених іноземцями і апатридами щорічно у загальному масиві зареєстрованих злочинів сягає біля 1%, необхідно враховувати той факт, що їм властива висока латентність, що відкидає впевненість у відсутності значної загрози для українського суспільства. В умовах глобалізації і масової міграційної хвилі, перевищення показника прийнятої за світовими квотами безпечної кількості іммігрантів (що складає не більше 0,1% від кількості населення держави), у світлі невпинного скорочення представників титульної нації в Україні, проблема злочинності іноземців і осіб без громадянства стає актуальною, злоденною і нагальною.

У монографії на високому науковому рівні надається кримінологічний аналіз злочинів, що вчиняються цією категорією осіб, в Україні. Авторка наводить статистичні дані стосовно структури злочинності іноземців і апатридів, якій притаманний широкий діапазон: від наркотиків до тяжких тілесних ушкоджень і вбивств. Цікавим є підрозділ монографії, присвячений особі злочинця-іноземця і злочинця-апатрида. Авторка уважно «приглядається» до кримінологічного портрету цих злочинців, визначає низку складнощів, що виникають на шляху до отримання дослідником достовірної інформації стосовно соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-

психологічних рис, і робить важливий, з точки зору теорії класифікації і типології злочинців, висновок про те, що цей метод проникнення в сферу умов формування особи злочинця і злочинної мотивації у подальшій її реалізації при обмеженій і неповній інформації, неможливо застосувати.

До вагомих здобутків вченої можна віднести серйозну аргументацію стосовно детермінації злочинності іноземців в Україні як соціального явища, причин й умов вчинення злочинів на індивідуальному рівні, в основу якої покладені теоретичні нарботки попередніх дослідників і результати власних емпіричних розвідок (а вони вражають!). Їх перерахування є зайвим, краще безпосередньо ознайомитися з відповідними розділами монографії.

Звертає на себе увагу розділ монографії, в якому здійснюється критичний аналіз існуючої в Україні міграційної політики, і пропонуються інноваційні напрями запобігання злочинності іноземців і апатридів. Авторка пропонує стратегію зменшення можливостей вчинення ними злочинів, яка складається з організаційно-управлінського, нормативного, інформаційного, антикорупційного, правоохоронного та етнічного напрямів.

Високий рівень обґрунтованості цих напрямів відповідність їх заходів кримінологічним вимогам викликає повагу до дослідниці, її винахідливості й умінню максимально пристосувати «знахідки» до потреб практики.

І практика повинна прислуховуватися до голосу науки. Саме у цьому тандемі може вирішуватися така складна проблема, як злочинність іноземців і апатридів. Не зайве сказати, що вона у перспективі стане однією з першочергових проблем для України.

Монографія Аліни Владиславівни Калініної написана живою українською мовою, легко читається, до тих висновків, що у ній містяться, читач може відноситися по-різному, мати свою точку зору. Ця книга – заклик до пошуку нових нетрадиційних заходів і засобів запобігання і протидії злочинності іноземців.

Я був би не об'єктивним, не відмітивши, що не всі питання проблеми, які розглядається в монографії, вирішені. Але вони вирішуються. Наука – енергоємна праця і вона поглинає багато часу, сил, здоров'я. Аліна Владиславівна – молода людина, талановитий вчений, відповідальна дослідниця і науковий співробітник Інституту. Бажаю їй творчих успіхів і життєвого благополуччя!

Володимир Васильович Голіна,

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України*

ВСТУП

Бурхливий розвиток світових процесів глобалізації став однією з головних характеристик XXI Проявом цих процесів, пов'язаним із людським ресурсом, є переміщення населення, зокрема, міждержавне та міжконтинентальне. Однак загалом позитивні та суспільно корисні за своєю сутністю наслідки глобалізації водночас мають певну криміногенність. У площині кримінологічної безпеки держав у цьому разі йдеться про вплив зовнішніх міграційних процесів на стан і структуру злочинності, а саме «підживлення» її злочинами, що вчиняються міждержавними мігрантами, та урізноманітнення складу злочинців приймаючих мігрантів держав за ознакою громадянства. Крім того, сучасні держави, що не перебувають за «завісою» та відкриті до прийняття мігрантів з інших держав, так чи інакше відчувають на собі наслідки діяльності транскордонної організованої злочинності.

Відповідно до статистичної звітності Державної служби статистики України, починаючи з 2008 року і дотепер, в Україні спостерігається стабільно додатне сальдо зовнішньої міграції, яке, в сукупності за ці роки, склало більше 200 тис. осіб. І це незважаючи на достатньо високі показники еміграції з України. Такий факт лише підтверджує активне включення нашої держави до процесів міждержавного переміщення людей.

Аналізуючи показники злочинності в Україні за останні 10 років, стає очевидним, що частка злочинів, учинених іноземцями та особами без громадянства, щорічно у загальному масиві зареєстрованих злочинів сягає близько 1%. Виходячи з офіційних статистичних даних, не можна з упевненістю стверджувати, що злочинні діяння іноземців та осіб без громадянства не становлять значної загрози для українського суспільства, адже злочинам, що вчиняються цими категоріями осіб, властива латентність. До того ж в умовах політичної та міжнародної ситуації, в якій опинилася Україна останніми роками, кримінологічна характеристика цього сегменту злочинності стає конче необхідною.

Науковий аналіз міграції має міждисциплінарний характер, оскільки вона є предметом дослідження таких наук, як: економіка, історія, соціологія, соціальна психологія, демографія, географія, культурологія, етнологія, філософія та ін. У дослідницькій площині почали з'являтися поняття «соціологія міграції», «міграціологія» і т. п., що так само відбиває міждисциплінарний підхід до її вивчення. Не залишається міграція поза увагою й фахівців у галузі юридичної науки, у тому числі й кримінально-правового циклу. Вітчизняними кримінологами досліджувалися окремі аспекти міждержавної та

внутрішньої міграції, а також їх вплив на криміногенну обстановку в країні. Так, свої роботи кримінологічним проблемам, пов'язаним із міграцією населення, присвятили: С. В. Албул, О. М. Джуца, О. Ф. Долженков, Ю. Б. Курілюк, Д. С. Мельник, Ю. О. Стрелковська, С. О. Філіпов, В. І. Шакур, В. В. Шаповалов та ін. Особливу увагу вчені відводять кримінологічному аналізу нелегальної міграції. Зокрема, у 2002 р. відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук А. П. Мозоль «Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні», а в 2017 р. Т. Є. Огнева «Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти». Як фонове для злочинності явище нелегальна міграція досліджувалася Д. О. Назаренком у межах докторської дисертації «Фонові для злочинності явища: феномен, детермінація та протидія» (2014 р.).

Певне значення для здійснення кримінологічного аналізу і розроблення системи заходів запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні мають теоретичні здобутки таких науковців: А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, А. М. Бойка, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, С. І. Нежурбіди, В. Ф. Оболенцева, Ю. В. Орлова, І. П. Рущенко та ін.

Проте, віддаючи належне внеску зазначених вище вчених, відмітимо, що кримінологічне дослідження злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні, що охоплювало б і «легальну», і нелегальну складові зовнішніх міграційних потоків, на теперішній час у вітчизняній кримінології відсутнє. Зважаючи на перспективи реалізації євроінтеграційного курсу, активне включення України в імміграційні процеси, а також особливості її зовнішньополітичного становища в умовах зовнішньої агресії, визначення впливу іноземців та осіб без громадянства на стан криміногенної обстановки в державі шляхом кримінологічного аналізу й розробки на його основі заходів запобігання є нагальним.

Наукове дослідження авторки засновується на репрезентативній теоретичній та ґрунтовній нормативній базі. Окрему увагу хотілося б акцентувати на емпіричній основі роботи, яка представлена статистичною звітністю Державного комітету статистики України за 2008–2017 рр., Міністерства внутрішніх справ України за період з 2008 р. по 20 листопада 2012 р., Державної судової адміністрації України за 2008–2018 рр., Генеральної прокуратури України за 2013–2018 рр., Державної міграційної служби України за 2014–2017 рр.; результатами узагальнення матеріалів 493 архівних кримінальних проваджень, розглянутих судами Харківської, Одеської, Київської, Чернівецької, Закарпатської, Чернігівської, Кіровоградської, Хмельницької, Миколаївської областей та АРК у період за 2008–2015 рр.; результати анкетування 967 працівників правоохоронних органів України, з яких: 351 респондент – слідчі та оперативні працівники Національної поліції м. Харкова та Харківської області, м. Ужгорода та Закарпатської області, м. Одеси та Одеської області, м. Чернігова та Чернігівської області; 121 респондент – слідчі та оперативні працівники підрозділів контррозвідки СБ України м. Києва та Київської області, м. Дніпра та Дніпро-

петровської області, м. Харкова та Харківської області, м. Чернівці та Чернівецької області; 495 респондентів – дільничні офіцери поліції м. Києва та Київської області, м. Харкова та Харківської області.

Метою роботи є розробка на основі кримінологічної характеристики злочинності іноземців та осіб без громадянства комплексу перспективних заходів її запобігання. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) надати загальну характеристику сучасній імміграційній ситуації в Україні та виявити її зв'язок із криміногенною обстановкою в державі; 2) здійснити кримінологічну характеристику злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні за кількісними, якісними та кількісно-якісним показниками, а також установити її особливості; 3) виокремити особливості латентності злочинності іноземців та осіб без громадянства й визначити її обсяги; 4) надати кримінологічну характеристику особи громадянина іншої держави / апатрида, який учиняє злочин; 5) охарактеризувати можливість застосування до злочинців-іноземців та злочинців-осіб без громадянства типологічних і класифікаційних підходів; 6) виявити та сформулювати головні детермінанти злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні; 7) надати загальну характеристику віктимологічній складовій злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні, а також з'ясувати головні віктимологічні загрози, пов'язані з процесами міждержавної міграції; 8) сформулювати особливості загальносоціального запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні; 9) розробити кримінологічну стратегію зменшення можливостей учинення злочинів іноземцями та особами без громадянства в Україні; 10) виявити головні риси індивідуального запобігання вчиненню злочинів іноземцями та особами без громадянства.

Об'єктом наукового дослідження є злочинність в Україні як кримінологічне явище та діяльність щодо її запобігання, а його предметом – кримінологічна характеристика та запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні.

Монографія виконана у межах фундаментальної теми відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0117U000283).

Теоретичні напрацювання авторки мають і практичний інтерес, оскільки сприяють підвищенню ефективності практики запобігання злочинам, що вчиняються громадянами інших держав і апатридами в Україні. Практична значущість отриманих результатів підтверджена актами впровадження Департаменту оперативно-технічних заходів Національної поліції України від 12 грудня 2018 р., Служби безпеки України від 26 квітня 2018 р., Управління СБ України в Чернівецькій області від 18 квітня 2018 р., Головного управління Національної поліції в Чернігівській області від 30 квітня 2018 р., Одеського державного університету внутрішніх справ від 17 квітня 2018 р.

Авторка висловлює щиру вдячність за добре ставлення, терпіння, розуміння та настанови для молодшої дослідниці на шляху до досягнення мети своєму науковому натхненнику і керівнику – доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, заслуженому діячеві науки і техніки України, головному науковому співробітнику відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України *Володимирі Васильовичу Голіні*.

Написання цієї монографії було б неможливим без цінних порад, критичних зауважень, рекомендацій та професійної підтримки доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника, директорки Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України *Владислави Станіславівни Батиргарєвої*.

Зі словами щирої вдячності авторка звертається до рецензентів – учених, які детально ознайомилися із рукописом та надали авторитетні поради для покращення його змісту: доктора юридичних наук, професора, професора кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ *Юрія Володимировича Орлова* та кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 1 Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України *Сергія Володимировича Албула*.

Успіхами у наукових пошуках авторка завдячує також співробітникам відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, які усіяко підтримували її у наукових починаннях і надавали конструктивні зауваження під час рецензування роботи. Тому принагідно висловлюю вдячність доктору юридичних наук, професору *Богдану Миколайовичу Головкіну*, кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику *Максиму Геннадійовичу Колодяжному*, кандидату юридичних наук *Сабріє Сейтжелієвни Шрамко* й усьому колективу цього структурного підрозділу рідного Інституту.

Вдячна за створення творчої атмосфери для написання цієї наукової роботи та практичні поради почесному директору Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, заслуженому діячу науки і техніки України *Вячеславу Івановичу Борисову*, вченому секретареві, кандидату юридичних наук *Наталії Володимирівні Нетесі*, колегам, друзям і всім, хто був не байдужий до моєї наукової праці.

Видання цієї роботи було б неможливим без підтримки найдорожчих людей у світі – моїх батьків.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ІНОЗЕМЦЯМИ ТА ОСОБАМИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, В УКРАЇНІ

1.1. Загальна характеристика імміграційної ситуації в Україні на початку ХХІ століття та її вплив на криміногенну обстановку в державі

Міграційні процеси з давніх-давен стали надійним супутником людства. З плином часу виникали, розвивалися та зникали різні причини і поштовхи людей до зміни свого місця проживання, але сутність й основні риси цього суспільного явища залишилися незмінними.

На найпершій стадії свого розвитку людина здійснювала територіальні переміщення на нові землі з метою виживання, реагуючи на збільшення чисельності населення, виснаження флори та фауни [244, с. 43]. Незважаючи на те, що єдиної точки зору щодо місця походження людини наука не має, заселення Європейського континенту, поза сумнівами, було результатом міграції [244, с. 43]. Видатний кримінолог І. І. Карпець зазначав, що: «...Люди ніколи не були прив'язаними до якогось певного місця. Вони переміщувались (мігрували) в пошуках найбільш зручних та вигідних місць проживання. У подальшому міграція перестала бути стихійною, а стала організованою і навіть насильницькою...» [187, с. 54].

У наш час обсяги міграційних процесів набули настільки масштабного характеру, що їх цілком можна порівнювати з Великим переселенням народів середньовічної доби [169, с. 412].

Учені-демографи визначають міграцію (від лат. а) *migratio* – перехід, переїзд, переселення, від *migro* – переселяюся; б) *migrare* – переходити, переїздити, переселятися) як: 1) просторову активність (переміщення)